

Pendekatan *Islamic Information & Services Foundation* (IIS) dalam Pembudayaan Dialog antara Agama di Malaysia

Islamic Information & Services Foundation's (IIS) Approach in Fostering Inter-Religious Dialogue in Malaysia

AEMY ELYANI MAT ZAIN
IDRIS ZAKARIA
JAFFARY AWANG

ABSTRAK

Budaya dialog antara agama semakin mendapat perhatian di Malaysia. Aktiviti ini banyak digerakkan oleh badan-badan bukan kerajaan seperti Islamic Information & Services Foundation (IIS). Dalam membudayakan dialog antara agama di Malaysia, IIS mempunyai pendekatan dan gaya tersendiri. Pendekatannya ialah pendekatan berdasarkan level pemahaman dan pemikiran rakan atau sasaran dialog. Objektif kajian ini adalah untuk meneliti pendekatan sebuah daripada badan bukan kerajaan di Malaysia; Islamic Information & Services Foundation (IIS) dalam membudayakan dialog antara agama di Malaysia. Kajian ini berdasarkan analisis temu bual, rakaman video dan pemerhatian yang khusus tentang dialog antara agama dengan menggunakan pendekatan tematik. Kajian ini merumuskan bahawa pendekatan IIS dalam pembudayaan dialog antara agama ialah suatu yang praktikal dan relevan untuk dijadikan amalan kalangan masyarakat majmuk, khususnya di Malaysia.

Kata kunci: IIS; badan bukan kerajaan; budaya dialog antara agama

ABSTRACT

The culture of inter-religious dialogue is gaining more attention in Malaysia. Most of the activities are done by non-government organizations such Islamic Information and Services Foundation (IIS). In practicing this mechanism, Islamic Information and Services Foundation (IIS) has its own approach which is based on the level of understanding of dialogue peers. Therefore, the aim of the article is to study an approach done by Islamic Information and Services Foundation (IIS) in enculturing inter-religious dialogue in Malaysia. The study is based on a thematic analysis of interview, video recordings and writer's observations of inter-religious dialogue activities done by IIS. This article concludes that the approach used by IIS in an inter-religious dialogue is practical and it relevant in a plural society like Malaysia.

Kata kunci: IIS; non-governmental organization; inter-religious dialogue

PENDAHULUAN

Malaysia ialah sebuah negara yang terdiri daripada masyarakat yang berbeza kaum, agama, bangsa dan bahasa. Walaupun sejarah Malaysia pernah mencatatkan detik hitam akan pergelutan antara kaum dan agama yang berbeza seperti peristiwa 13 Mei, namun kini Malaysia mampu menjaga keamanan dan persefahaman masyarakatnya. Ini kerana atas kesedaran pihak kerajaan mahupun bukan kerajaan, Malaysia mengambil inisiatif dengan membudayakan aktiviti dan kegiatan dialog antara agama kalangan masyarakat. Kelihatannya budaya dialog antara agama yang dipraktikkan agensi-agensi di Malaysia mempunyai gaya dan

pendekatan tersendiri. Oleh itu, kajian ini merungkai gaya dan pendekatan yang dipraktikkan oleh satu daripada badan bukan kerajaan, iaitu *Islamic Information & Services Foundation* (IIS) yang aktif dalam mekanisme ini.

METODOLOGI

REKA BENTUK KAJIAN

Reka bentuk kajian yang diterapkan ialah kaedah kualitatif yang melibatkan kajian kes, dan dalam kajian ini ialah organisasi bukan kerajaan, iaitu IIS dalam pembudayaan dialog antara agama di Malaysia.

KAEDAH PENGUMPULAN DATA

Dari sudut pengumpulan data dalam penyelidikan kualitatif, kajian ini merujuk Creswell (1998: 112-113) yang memberikan lima bentuk gaya penyelidikan kualitatif dan satu daripadanya ialah kajian kes yang melibatkan data bertulis, rakaman, temu bual, observasi dan fizikal artifak. Bagi rakaman video dialog antara agama, kajian ini menganalisisnya tiga rakaman video, iaitu *A Hi-Tea Talk on Islam-A Backward Religion?*, *Konsep Ketuhanan dalam Agama*, dan *International Islamic Fair*. Untuk observasi dan pemerhatian pula, pengkaji turut serta dalam program IIS seperti *Opening Talk by Zakir Naik, Muhibah Gathering & Ramadan Break-of-Fast with Leaders of Various Faiths* dan *Friendly Comparative Religion Fasa 3*. Dua program terawal, pengkaji sebagai sukarelawan dan program ketiga pula sebagai peserta. Temu bual pula dilakukan kepada dua responden, iaitu *speaker* utama dalam kursus *Friendly Comparative Religion* dan dua informan yang terlibat secara langsung sebagai sukarelawan dalam kebanyakan program-program IIS, khususnya program dialog antara agama dan yang terakhir fizikal artifak seperti gambar-gambar dalam program *Street Dakwah Sharing Islam with the World*.

PEMILIHAN SAMPEL

Bagi kaedah ini, temu bual yang diadakan berbentuk separa struktur dengan pemilihan sampel ialah responden dan informan khusus daripada IIS. Pemilihan sampel adalah berdasarkan *purposive*. Untuk menemu bual IIS, *participannya* ialah Ketua Pegawai Dakwah IIS yang juga *speaker* utama kursus *Friendly Comparative Religion* (FCR), iaitu Encik Shah Kirit Kakulal Govindji (2012). Penemu bual kedua, iaitu Encik Engku Ahmad Fauzi Engku Muhsein (2012) yang juga *speaker* utama FCR. Tujuan pemilihan sampel tersebut untuk melihat aplikasi IIS dalam pembudayaan dialog antara agama dari perspektif masing-masing sebagai ahli dalam IIS.

Selain itu, informan bagi IIS pula, iaitu Puan Najwa Hanim Md. Rosli (2012) dan Puan Emilia Ramdhan (2012) bertugas sebagai sukarelawan aktif secara langsung dalam pengurusan program dialog antara agama di IIS. Justeru, jumlah sasaran temu bual ialah empat orang. Berdasarkan penyelidikan kualitatif, jumlah bilangan adalah tidak terhad, asalkan maklumat dan pandangan yang diberikan menyamai sasaran mencapai ketepuan dalam menganalisis data kualitatif.

PENGANALISISAN DATA

Penganalisisan data yang digunakan ialah melalui pendekatan tematik. Pendekatan tematik ini dilakukan daripada hasil data-data kualitatif yang diperoleh daripada pengumpulan data. Dalam konteks kajian ini, pendekatan tematik amat bersesuaian bagi menilai pendekatan IIS dalam pembudayaan dialog antara agama di Malaysia secara menyeluruh dan jelas. Daripada penghasilan tematik tersebut membuktikan pendekatan dialog antara agama oleh IIS ialah pendekatan berdasarkan tahap pemahaman dan pemikiran sasaran atau rakan dialog.

TAKRIF DIALOG

Dialog umumnya difahami sebagai perbualan, percakapan dan komunikasi yang melibatkan dua atau lebih. Realitinya dialog ialah suatu yang biasa dilakukan oleh 'haiwan berakal', iaitu manusia tanpa ada batasan dan masa. Contohnya, dialog anak-ibu bapa, dialog guru-pelajar, dialog suami isteri dan dialog jiran sesama jiran yang melibatkan sesama agama. Namun, berbeza dengan dialog antara agama yang kelihatan masih di tahap permulaan amalannya dalam konteks Malaysia yang dialog yang melibatkan agama yang berbeza hanya dipraktikkan secara serius oleh sebahagian sahaja agensi kerajaan dan bukan kerajaan.

Terdapat dua kategori takrifan dialog antara agama yang dibahaskan di sini, iaitu takrifan dialog dari sudut bahasa dan takrifan dialog dalam konteks sarjana Muslim semasa dalam dan luar Malaysia. Menurut *Kamus Dewan* (2005); terdapat empat definisi dialog, iaitu kata-kata pertuturan dalam drama atau fiksyen, karya sastera dalam bentuk perbualan, perbincangan atau perundingan antara dua pihak yang bertelingkah kepentingannya dan yang terakhir, bertukar-tukar pendapat mengenai sesuatu isu secara terbuka. Dari sudut bahasa Arab, terdapat dua istilah yang hampir menyamai dialog, iaitu *jidat* dan *hiwar*. Dari sudut perbahasannya, kedua istilah ini mempunyai persamaan dan perbezaan.

Dasar perkataan bagi *jidat* ialah *jim*, *dal*, *lam* yang mempunyai empat makna, iaitu *al-khusumah* (perselisihan), *muqabalah al-hujah bi al-hujah* (pertukaran hujah dengan hujah), *li izhar al-haq husna* (menjelaskan kebenaran secara baik) dan *wahuma yatajadalani fi hadha al-amr* (kedua pihak berhujah tentang sesuatu perkara) (al-Jazar 2006: 197). Begitu juga, *Mu'jam al-'Arabi al-Asasi* (1999: 233) mentakrifkan *jidat* yang hampir

kepada makna dialog kepada tiga yang utama, iaitu *khusmah* (perselisihan), *al-shakhsu: nakish wa khasim* (seseorang yang berbincang dan berselisihan faham) dan *al-mujtami'una: tukhasimu wa nakish ba'duhum ba'da* (sekumpulan orang yang mempunyai perselisihan dan berbincang antara satu sama lain). Berdasarkan perbincangan akan istilah *jidat* berikut, kelihatan istilah *jidat* selari dengan definisi dialog yang dibahaskan di atas yang *jidat* merupakan proses komunikasi sekumpulan individu yang mempunyai perbezaan akan perspektif dan pandangan mengenai isu-isu yang dibincangkan.

Seterusnya istilah *hiwar* pula, dasar perkataannya ialah *ha, wau, ra* yang mempunyai banyak cabangnya seperti *hawariyyun* dan *hurun 'ayn*. Namun, bagi istilah *al-hiwar* ialah *hadis yajri bayn shakhsayn aw akthar fi al-'amal al-qashasi aw bayn mumathilayn aw akthar 'ala al-masrah wa nahw*, yang bermaksud percakapan yang berlaku antara dua atau lebih individu mengenai sesuatu isu atau perkara tertentu (al-Zubayr 1991: 475; Mu'jam al-Wasit 2004: 205). Jelas di sini akan makna *hiwar* tersebut, bahkan *al-Mawsu'ah al-'Arabiyyah al-Muyassarah* (1987: 743) terus meletakkan erti istilah *hiwar* itu sebagai dialog. Dalam masa yang sama, diletakkan juga unsur-unsur dalam *hiwar* atau dialog yang mengandungi penceritaan antara sekumpulan individu yang terlibat dan berlakunya juga pemindahan pemikiran.

Manakala, definisi dialog oleh sarjana Muslim semasa pula seperti Ghazali (1992: 53), Muda et al. (2008: 289), Ramli (2008: 37) dan Zulkiflee et al. (2011: 275) bersepakat menyatakan dialog ialah proses penyampaian antara dua atau lebih individu atau kumpulan yang sejajar dengan definisi dari sudut bahasa sebelum ini. Namun, Azizan (dalam Rahimin et al. 2011: 93-94) melihat konsep dialog bukan sekadar proses penyampaian dua atau lebih pihak yang terlibat, tetapi dialog ialah suatu bicara dengan pihak yang berfikir berbeza dengan tujuan utamanya belajar cara berfikir yang berlainan dan baru, suatu cara untuk melihat alam dan kehidupan orang lain.

Sedikit berbeza dengan pandangan Siddiqui (1997: 56-57) yang melihat makna dialog berbeza-beza mengikut disiplin ilmu golongan yang menakrifkannya. Menurutnya, dialog merujuk kepada perundingan, perbualan antara dua atau lebih pihak yang bertukar pandangan dengan harapan akhirnya menemui kesepakatan antara yang terlibat. Seterusnya dialog boleh juga merujuk kepada suatu komunikasi seseorang yang melibatkan percakapan dan pendengaran akan pandangan di hadapan segolongan orang ramai dengan tujuannya

memupuk sifat saling menghormati antara satu sama lain dan mencari nilai-nilai yang boleh melahirkan kerjasama.

Selain itu, dialog juga merujuk kepada komunikasi dengan penganut agama-agama dan komuniti yang berbeza untuk memupuk persefahaman antara satu sama lain. Dialog juga ditakrifkan sebagai penglibatan dua atau lebih pihak yang berbincang akan pegangan dan akidah agama masing-masing, begitu juga kepada konflik-konflik yang mungkin tercetus antara agama dan melihat kerjasamanya yang boleh dilakukan antara mereka. Pengelasan terakhir makna dialog yang diberikan oleh Siddiqui (1997: 56-57) adalah perkongsian dan pertukaran pandangan, dalam masa yang sama lahirnya juga usaha untuk saling memahami antara satu sama lain dan mengurangkan perbezaan dan konflik antara yang terlibat. Oleh yang demikian, kajian ini meletakkan konsep dialog antara secara keseluruhan melibatkan:

1. Proses komunikasi melibatkan pihak atau wakil daripada kepelbagaian agama.
2. Menyentuh isu-isu dan tajuk-tajuk tertentu dari perspektif agama masing-masing.
3. Memberi manfaat kepada semua terlibat, terutama dari sudut melahirkan bibit-bibit persefahaman antara agama dan membina hubungan baik antara agama.

Dalam aspek yang lain pula, para ilmuwan dan ahli akademik, khususnya di Malaysia turut membincangkan bentuk-bentuk dialog antara agama yang diamalkan di Malaysia, antaranya ialah seperti dialog kehidupan, dialog melalui tindakan, dialog melalui wacana atau dialog intelektual, dialog komunikasi pengalaman agama dan dialog 'ritual' bersama.

Di Malaysia, bentuk dialog yang sering dipraktikkan oleh masyarakat majmuk ialah dialog kehidupan atau dialog sosial. Ini dapat dikesan daripada penelitian oleh (Khadijah 2004: 34) dan Khadijah (2006: 24) yang melihat ahli-ahli sesebuah masyarakat berusaha untuk hidup di luar batasan kelompok mereka yang mereka hidup secara terbuka dan berjiran, bersama-sama kongsi suka duka dalam masalah kemanusiaan tanpa dibatasi oleh ruang lingkup agama. Mereka juga hidup sebelah menyebelah, dalam satu kawasan perumahan atau kampung sama-sama bergotong-royong dan membantu antara satu sama lain dalam perkara-perkara yang tidak melibatkan agama. Dalam menghadapi kehidupan seharian, setiap individu yang berbeza anutan agamanya mampu menjalani

kehidupan bersama dan bekerjasama, bahkan dalam masa yang sama mempraktikkan amalan keagamaan dan memperkukuhkan keagamaannya tanpa diskusi formal tetapi cukup melalui perantaraan nilai-nilai keagamaan yang ditonjolkan seharian. Ini bererti dialog kehidupan atau dialog sosial antara anutan agama yang berbeza ialah satu komunikasi yang tidak memerlukan formaliti dan kemahiran untuk memulakannya.

Sedikit berbeza dengan dialog melalui tindakan dan dialog melalui wacana atau dialog intelektual kerana dialog ini memerlukan perancangan yang baik dan memerlukan formaliti dan kemahiran untuk memulakannya. Ini kerana ciri-cirinya boleh dilihat apabila penganut-penganut agama bersepakat merancang dan melaksanakan tindakan berbentuk keperluan dan kepentingan bersama serta bertindak seiringan dalam memastikan perkara-perkara yang bersifat hak-hak kemanusiaan dan masalah sejagat dipelihara bersama. Dalam kata lain, usaha mengadakan dialog dalam bentuk tindakan ini adalah bertujuan membentuk, *a better human community and a better world* (Ahmad Sunawari 2003: 66). Bagi dialog wacana pula, selalunya berlaku di Institusi Pengajian Tinggi dan Institut Kefahaman Islam Malaysia (IKIM) serta skopnya adalah terbatas. Ini kerana dialog tersebut memerlukan satu bentuk kemahiran insaniah yang perlu dipelajari dan dibudayakan. Bahkan, para pendialognya juga perlu mempunyai ilmu pengetahuan dalam bidang pengkajian agama dan perbandingan agama selain memiliki kepakaran dalam bidang kajian teks kitab-kitab suci agama selain Islam dan benar-benar memahami dan menguasai ilmu berkenaan agama budaya (Rahimin Affandi et al. 2011: 99).

Keberadaan dialog komunikasi pengalaman agama dan dialog ‘ritual’ bersama pula agak baru dan kurang dipraktikkan di Malaysia. Ini kerana ciri-cirinya adalah khusus dalam kalangan para pemimpin agama tertinggi dalam anutan agama tertentu melakukan praktikal ibadat di tempat penganut agama lain bagi merasai perbezaan suasana dan tingkatan keyakinan terhadap diri (Khadijah 2004: 35; Khadijah 2006: 25). Menurutnya lagi, dialog sedemikian hanya mampu dilakukan oleh kepimpinan agama sahaja atau individu tertentu yang ingin mengetahui kehidupan kepimpinan agama lain.

Ini bererti, pembudayaan dialog antara agama yang boleh berlaku di Malaysia adalah pelbagai dan mengikut gaya dan pendekatan agensi-agensinya. Justeru, kajian ini merungkaikan pendekatan satu daripada badan bukan kerajaan, iaitu IIS yang aktif dalam mekanisme ini.

ISLAMIC INFORMATION & SERVICES FOUNDATION (IIS)

Bermula dari sebuah syarikat perniagaan, iaitu *Saba Islamic Media* ditubuhkan bagi melakukan dakwah melalui konsep perniagaan yang menjual barangan seperti ‘buku-buku dakwah kepada orang bukan Islam’ (Emillia 2012). Tambahan lagi, ‘*The Criteria*’

Personality; Sabariah Abdullah Chairperson of ACCIN 2008) melaporkan bahawa, “the objective of the shop was to make available products that contextualized Islam in a multi-cultural and comparative religion perspective in the spirit of the Qur’an verse central to Sheikh Deedat’s own dakwah (Qur’an 16:125)”.

Sekalipun ditubuhkan sebagai sebuah syarikat perniagaan, *Saba Islamic Media* pernah ditawarkan bantuan kewangan oleh individu-individu yang mengharapkan syarikat ini melakukan dakwah. Namun, bantuan itu tidak dapat diterima kerana merisaukan keadaan syarikat yang terasnya ialah perniagaan. Kebimbangan akan menimbulkan fitnah juga turut dirasai seandainya bantuan kewangan itu diterima oleh *Saba Islamic Media* yang terkenal sebagai syarikat perniagaan (Govindji 2012).

Oleh itu, sebagai alternatif lain dalam memperluaskan dakwah bukan melalui perniagaan, IIS ditubuhkan sebagai yayasan berdaftar pada 16 Disember 2004. Penubuhan ini adalah berdasarkan matlamat dan objektif utama, iaitu *combat misconception about Islam* (Emillia 2012).

Penubuhan IIS dapat memperluaskan agenda dakwah ke atas rakyat Malaysia, khususnya masyarakat Islam yang mahu menyumbang dan mendapat manfaat dari pelbagai sudut kerana fungsi IIS sebagai gerakan dakwah yang berdiri sendiri. Dengan demikian sumbangan dari luar dan juga penglibatan sukarelawan untuk menyumbang kepada dakwah Islam amatlah dialukan (Govindji 2012). Walau bagaimanapun, peranan *Saba Islamic Media* membantu IIS tidak diabaikan kerana, “*Saba Islamic Media support IIS*. Kalau IIS mempunyai masalah kewangan atau apa-apa, *Saba Islamic Media* membantu” (Govindji 2012).

Sebagai satu daripada gerakan Islam, IIS tentunya mempunyai pendekatan tersendiri dalam menjalankan gerakan dakwah dan membetulkan salah tanggapan bukan Islam terhadap agama Islam. Melalui platform dialog antara agama, IIS menggunakan pendekatan-pendekatan tersendiri yang dapat dirumuskan melalui bentuk dan program dialog yang telah IIS adakan.

PEMBUDAYAAN DIALOG ANTARA AGAMA DALAM AKTIVITI DAN PROGRAM IIS

Umumnya, dalam dialog antara agama di Malaysia, IIS mengadakan pelbagai bentuk program dialog berdasarkan sasaran dan *target* kumpulan yang terlibat dalam dialog tersebut, “Kita lihat non-Muslim pelbagai, so kena pelbagaikan *approach* kita” (Govindji 2012). Najwa Hanim (2012) turut bersetuju dengan mengatakan “*I think depends* kepada orang yang kita nak dakwah juga. Kalau keperluan kita buat *one to one*, kita buat *one to one*”. Perkara lain yang membentuk kepelbagaian pendekatan IIS dalam program dialog juga adalah berdasarkan objektif dan matlamat program tersebut: “*I think* IIS guna banyak *approach*, bergantung pada apa objektif dan *target audience* kita” (Najwa Hanim 2012).

Justeru, dalam menjelaskan pendekatan IIS dalam dialog antara agama, Kajian ini membahagikan program ini kepada dua objektif utama seperti jadual berikut:

JADUAL 1. IIS dalam program dialog antara agama

Objektif	Membina hubungan dan kerjasama dengan penganut agama lain	Menyampaikan risalah Islam
Nama Program	<i>International Islamic Fair</i> <i>Muhibah Gathering & Ramadhan Break-of-Fast with Leaders of Various Faiths</i> Praktikal FCR Fasa 3	<i>Hi-tea Talk: 'Islam: A Backward Religion?'</i> <i>Opening Talk by Famous Muslim Da'ie Around the World: Dr. Zakir Naik</i> <i>Interfaith Dialogue Talk Street Dakwah 'Sharing Islam with the World'</i>

SUMBER: Aemy Elyani 2013

Merujuk Jadual 1, terdapat dua kategori program dialog antara agama yang kerap diadakan oleh IIS yang kategori itu dibahagikan berdasarkan tujuan dan matlamat program.

Pertama, program yang bermatlamatkan untuk menjalinkan hubungan baik dan kerjasama daripada penganut agama lain, iaitu *International Islamic Fair*, *Muhibah Gathering & Ramadhan Break-of-Fast with Leaders of Various Faiths* dan Praktikal FCR Fasa 3.

Sepanjang kajian ini, kekerapan bagi ketiga-tiga perjalanan program ini adalah berbeza dengan program *International Islamic Fair* diadakan sebanyak tiga kali dalam tahun yang berbeza, iaitu bermula tahun 2006, 2007 dan 2008. Manakala bagi *Muhibah Gathering & Ramadhan Break-of-Fast with Leaders of Various*

Faiths diadakan dua kali pada tahun yang berbeza, iaitu 2010 dan 2012, juga menggunakan dengan nama yang juga sedikit berbeza, iaitu *Break-Fast with Leaders of Other Faith*. Program Praktikal FCR Fasa 3 pula dilakukan setiap akhir tahun selepas tamatnya kursus FCR 1 dan 2.

Kedua, program yang bermatlamatkan untuk menyampaikan risalah Islam pula ialah *Hi-Tea Talk: Islam - a Backward Religion?*, *Opening talk by Famous Muslim Da'ie Around the World: Dr. Zakir Naik*, *Interfaith Dialogue Talk* dan *Street Dakwah 'Sharing Islam with the World'*. Program *Hi-Tea Talk* hanya berlaku sekali sahaja, iaitu pada tahun 2005. Sementara itu, program *Opening Talk by Famous Muslim Da'ie Around the World: Dr. Zakir Naik* pula diadakan sebanyak dua kali, iaitu pada 2011 dan 2012, namun tajuknya sedikit berbeza, iaitu, *Malaysia Tour on Signs of the Creator 2* by Harun Yahya.

Selain itu, sebahagian daripada program *Interfaith Dialogue Talk* yang kerap diadakan sejak tahun 2007 sehingga sekarang, tempoh masanya lama sehingga mengambil satu dan dua hari, dan yang paling lama ialah empat hari berturut-turut. Umumnya, program ini diadakan oleh institut pengajian tinggi dan swasta dengan kerjasama IIS dengan bantuan dari segi panel untuk mewakili Islam.

Sebahagian program *Street Dakwah 'Sharing Islam with the World'* berlaku secara tidak terancang dengan penggerakannya terdiri daripada kalangan alumni FCR. Sebahagiannya pula berlaku terancang dan penganjur utamanya ialah agensi kerajaan seperti Majlis Agama Islam Selangor (MAIS) yang alumni FCR turut terlibat secara langsung sebagai fasilitator dalam bengkel berkumpulan. Peserta bengkel terdiri daripada peserta luar yang tidak pernah turun ke lapangan dan tiada asas ilmu untuk berdialog dengan penganut agama lain, tetapi berminat untuk berdialog dengan agama lain. Perbezaan yang dilihat daripada program yang sama tetapi pelaksana yang berbeza ialah *Street Dakwah* di bawah anjuran MAIS melibatkan seminar untuk hari pertama program yang agendanya melibatkan ilmu-ilmu secara teori berdialog dan berhadapan dengan penganut agama lain seperti isu dan tema yang sering ditanya oleh penganut agama lain dan persediaan bagi pihak Islam yang ingin berdialog dengan sasaran bukan Islam.

Cara IIS terakhir dalam program dialog antara agama ialah *one to one dialogue* yang berlaku secara tidak formal antara ‘speaker’ IIS sama ada Shah Kirit Kakulal Govindji atau Engku Ahmad Fauzi Engku Muhsein dan beberapa alumni FCR dengan mubaligh Kristian atau orang murtad. Najwa Hanim (2012), seorang daripada alumni FCR yang pernah mengikuti

dialog secara individu ini berkata, “sebelum ini banyak dengan individu macam jumpa orang murtad atau *missionary*.” Tambahnya lagi, “benda itu *one to one*. *It is not a proper program*, kita ada beberapa kawan yang kata nak *discuss* tentang Kristian dan *preach* fasal *Christianity*, so kita jumpa *around KL* then kita *discuss*.” Dari sudut peserta yang ikutinya, “*audience* hanya dua tiga orang ikut, sekadar untuk belajarlah” (Najwa Hanim 2012).

Sedikit berbeza dialog secara individu dengan mubaligh Kristian atau orang murtad yang situasinya agak tegang kerana kedua belah pihak, Muslim dan bukan Islam mempunyai hujah masing-masing dan ingin pertahankan hujah mereka. Ini dapat dilihat daripada kata-kata Najwa Hanim (2012) yang pernah ikut serta dalam dialog ini, “kalau *one to one* dengan *missionary*, lain sikit situasinya, *because* dia orang bagi hujah, kita *argue* balik dengan *quote* al-Qur’an, kita *quote Bible, the environment* tu agak tegang jugalah kadang-kadang”. Namun begitu, keadaan yang tegang itu kembali pulih kerana sebelum memulakan dialog lagi, *speaker* Islam memaklumkan *bahawa* tujuan dialog adalah untuk mencari kebenaran, bukan mempertahankan mana-mana agama (Najwa Hanim 2012).

Berdasarkan penelitian dan analisis yang dibahaskan di atas membuktikan bentuk-bentuk dialog antara agama yang diadakan oleh IIS yang pengaplikasian ini bukan bergantung sepenuhnya kepada objektif dan kekerapan berlakunya program tetapi bentuk-bentuk ini bergantung pada *level* kefahaman dan pemikiran sasaran dan rakan dialog. Ini kerana sasaran atau rakan dialog sebenarnya terdiri daripada tiga seperti berikut:

JADUAL 2. Sasaran dan rakan dialog

Sasaran / Rakan dialog		
Islam sahaja	Bukan Islam sahaja	Islam + Bukan Islam

SUMBER: Aemy Elyani 2013

Realitinya, tumpuan IIS kepada sasaran dan rakan dialog terbahagi kepada tiga kumpulan, iaitu golongan Muslim sahaja, golongan non-Muslim sahaja serta golongan Muslim dan non-Muslim. Sasaran dan rakan dialog Muslim sahaja itu ialah pencetus bagi permulaan dialog antara agama seperti program-program yang disebutkan di atas. Sasaran atau rakan dialog Muslim hanya tertumpu pada kursus *Friendly Comparative Religion* Fasa 1 dan 2 sahaja yang pesertanya terbuka kepada seluruh umat Islam tanpa terbatas kepada rakyat Malaysia sahaja.

Semasa penglibatan dalam kursus FCR 2012 lepas, pengkaji mendapati pesertanya bukan sahaja terdiri daripada pelajar-pelajar pengajian tinggi dalam Malaysia, tetapi terdapat juga pelajar Malaysia yang menuntut di luar negara seperti Amerika Syarikat dan Mesir mengambil peluang menyertai kursus FCR tersebut. Selain daripada itu, terdapat juga rakyat luar negara, contohnya dari Champa dan Kemboja yang bekerja di Malaysia. Wakil-wakil dari badan bukan kerajaan turut menyertai kursus ini, contohnya pengkaji sempat berkenalan dengan seorang wanita dari *Islamic Outreach ABIM* yang mengikuti kursus FCR.

Sasaran dan rakan dialog Muslim yang ditumpukan ini adalah khusus untuk melatih dan mendedahkan modul FCR kepada sasaran sebelum ke lapangan dalam fasa ketiga FCR, iaitu dialog antara agama. Hikmah tumpuan IIS kepada sasaran dan rakan dialog Muslim sahaja ialah sebagai persediaan teori secara menyeluruh, khususnya ilmu perbandingan agama dan membentuk jiwa dan perasaan yakin untuk mengadakan pertemuan dan berdialog dengan penganut agama lain. Ini kerana terhadap pemahaman dan pemikiran kebanyakan rakan dialog yang mengikuti kursus ini, khususnya perkara yang berkait rapat dengan bukan Islam adalah cetek. Bahkan terdapat sebahagiannya mempunyai kesedaran untuk berdakwah kepada bukan Islam melalui dialog tetapi tiada keyakinan untuk berhadapan dengan bukan Islam. Justeru, fasa 1 dan 2 FCR ialah sebagai latihan teoritikal dan permulaan bagi sasaran dan rakan dialog Muslim ini. Seterusnya, FCR fasa 3 ialah praktikal dialog bagi sasaran dan rakan dialog untuk terlibat sebagai pemerhati atau secara langsung berdialog dengan penganut agama lain. Ini bertepatan dengan apa yang dilihat oleh Danial Zainal Abidin yang bersetuju agar dalam konteks dakwah, khususnya dakwah kepada orang bukan Islam, sasaran atau rakan dialog, iaitu Muslim sahaja seharusnya terlebih dahulu memahami secara tepat ajaran-ajaran agama lain supaya tidak dituduh menyebarkan fitnah terhadap agama lain. Menurut beliau lagi, kefahaman yang betul tentang agama lain dapat membantu umat Islam membuat perbandingan dengan Islam supaya melaluinya keunggulan Islam terserlah.

Oleh yang demikian, perbincangan ini jelas menunjukkan budaya dialog yang dibawa oleh IIS ini terlebih dahulu melatih sasaran dan rakan dialog, iaitu orang Islam sendiri akan ilmu dan keyakinan berdialog dengan penganut agama lain.

Bagi sasaran dan rakan dialog bukan Islam sahaja, *Street Dakwah ‘Sharing Islam with the World’* ialah satu-satunya program yang *ad-hoc* berlaku dipimpin

oleh Mas-Yuri Mahyuddin, sukarelawan tegar IIS serta melibatkan alumni FCR, sama ada *junior* mahupun *senior* FCR sebagai wakil Islam untuk berdialog. Alumni FCR ini terbentuk daripada sasaran dan para peserta yang mengikuti kursus penuh FCR yang telah IIS adakan.

Bagi program yang berobjektifkan menyampaikan risalah Islam dan dalam masa yang sama membetulkan salah tanggapan bukan Islam terhadap Islam, tumpuan sasaran atau rakan dialognya adalah bukan Islam sahaja yang terdiri daripada orang awam atau *layman*. Kategori orang awam yang dimaksudkan ini adalah berdasarkan *level* pemahaman dan pemikiran mereka terhadap Islam yang pemahaman mereka tentang Islam sekadar yang diketahui melalui suasana sekeliling mereka sahaja seperti media massa dan sikap orang Islam di sekeliling mereka. Dalam erti kata lain, *level* kefahaman tentang Islam yang sebenar masih rendah dan cetek. Ini bertepatan dengan apa yang dimaksudkan oleh Ghazali (1992) yang melihat sasaran yang berapa di tahap rendah dan cetek pemikirannya adalah yang paling menonjol

dalam sesuatu masyarakat kerana sasaran tahap ini memiliki dua perwatakan, iaitu mudah menerima dan menolak perkara baru yang mereka dengar. Berbalik kepada *Street Dakwah* yang menumpukan sasaran atau rakan dialog bukan Islam sahaja di merata tempat yang menjadi tumpuan, bagi pihak Islam, iaitu alumni FCR tidak mampu menetapkan rakan dialog mereka ini dapat menerima atau menolak mesej yang disampaikan. Namun begitu, isu-isu yang dirancang akan tetap disampaikan kepada rakan dialog tersebut.

Antara isu tertentu yang difokuskan oleh IIS dalam program tersebut, antaranya ialah seperti ketuhanan dalam Islam, poligami, hijab, Islam-agama penganas, dan satu Tuhan-banyak agama. Tambahan lagi, sasaran dan rakan dialog dalam program tersebut bukan sahaja rakyat Malaysia yang bukan Islam tetapi juga rakyat asing seperti pelancong bukan Islam turut menjadi rakan dialog. Umumnya, isu-isu sebegini yang menjadi salah faham bukan Islam terhadap Islam. Ini jelas sekali dapat dilihat melalui gambar 1, gambar 2 dan gambar 3 seperti berikut:

GAMBAR 1. Gambar menunjukkan seorang daripada alumni FCR (lelaki) yang berdialog dengan dua wanita Malaysia berbangsa Cina. Kelihatannya alumni FCR cuba menerangkan sesuatu kepada kedua wanita ini. Sasaran dan rakan dialog ialah berkumpulan dan merupakan pelajar.

GAMBAR 2. Gambar menunjukkan dua wanita bertudung daripada alumni FCR yang berdialog dengan dua rakyat luar negara bukan Islam. Tempat berlakunya dialog tersebut kelihatannya di pusat tumpuan ramai yang menggunakan pengangkutan awam seperti LRT. Sasaran dan rakan dialog yang ditemui ialah berkumpulan dan peringkat dewasa.

GAMBAR 3. Gambar menunjukkan sekumpulan alumni FCR yang berseragam memakai *t-shirt* hitam bertuliskan sesuatu sedang mendengar dialog yang diperkatakan oleh seorang daripada sekumpulan pelancong luar yang bukan Islam. Kelihatan dialog ini berlaku di sekitar ibu kota Kuala Lumpur, iaitu Dataran Merdeka. Suasana dan keadaan dialog berlaku secara baik dan tenang seolah-olah alumni FCR dan rakan dialog ini saling mengenali antara satu sama lain. Sasaran dan rakan dialog yang ditemui ialah dalam kumpulan.

Berdasarkan gambar di atas jelas menunjukkan sasaran dan rakan dialog yang terlibat dengan *Street Dakwah* ini ialah golongan bukan Islam sahaja yang tahap pemahamannya adalah rendah tentang Islam dan soal jawab dialog itu adalah berkisarkan isu-isu yang disebutkan di atas.

Sasaran dan rakan dialog yang juga kalangan bukan Islam tetapi *level* pemahaman dan pemikiran mereka terhadap Islam adalah mendalam. Dalam erti kata lain, sasaran atau rakan dialog ini adalah golongan yang sudah faham agama. Sasaran dan rakan dialog ini dikenali sebagai mubaligh Kristian atau *missionary* dan orang murtad. Pelaksanaan dialog ini sedikit berbeza dengan dialog-dialog di atas yang suasananya sedikit tegang kerana masing-masing, iaitu pihak Islam wakil daripada IIS dan bukan Islam yakni rakan dialog mempunyai hujah tersendiri dalam mempertahankan hujah mereka. Ini dapat dilihat daripada kata-kata Najwa Hanim (2012) yang pernah ikut serta dalam dialog ini, “kalau *one to one* dengan *missionary*, lain sikit situasinya, *because* dia orang bagi hujah, kita *argue* balik dengan *quote* al-Qur’an, kita *quote bible, the environment* tu agak tegang jugalah kadang-kadang”. Namun begitu, keadaan yang tegang itu kembali pulih dan harmoni kerana sebelum memulakan dialog lagi, *speaker* Islam memaklumkan tujuan dialog adalah untuk mencari kebenaran, bukan mempertahankan mana-mana agama (Najwa Hanim 2012). Ini jelas sekali pendekatan yang diambil oleh IIS terhadap golongan bukan Islam yang faham agama Islam agak mendalam ini yang pihak IIS membandingkan hujah bukan sahaja melalui petikan ayat al-Qur’an sahaja, tetapi juga petikan Bible, rujukan agama Kristian sendiri. Perkara ini seiringan seperti yang dinyatakan oleh Akmal Mohd Zain yang bersetuju cara berhadapan dan berhujah dengan golongan yang sudah faham agama adalah melalui perbandingan (Najwa Hanim 2012).

Ini bererti rakan dialog atau sasaran dialog bukan Islam sahaja mempunyai dua kategori tahap kefahaman dan pemikiran tentang Islam, iaitu golongan yang tahap kefahamannya tentang Islam adalah sedikit dan cetek, iaitu mereka memahami Islam melalui suasana sekeliling dan media massa. Kategori kedua pula, golongan yang tahap kefahamannya tentang Islam ialah mendalam yang mereka memahami Islam melalui kajian dan sejarah kehidupan mereka sebagai Islam. Sikap kedua-dua golongan ini sedikit berbeza terhadap Islam yang mana golongan yang difahami secara cetek oleh golongan yang tidak menyerang Islam dan hanya jahil tentang Islam disebabkan ketidakpedulian umat Islam menyampaikan Islam

kepada mereka. Manakala, golongan kedua pula, faham Islam secara mendalam dan belum terbuka hati memeluk Islam, namun tetap memerangi dan memusuhi Islam. Lantas, IIS sebagai gerakan dakwah yang berobjektifkan menyampaikan risalah Islam tetap menjalankan dialog ke atas kedua sasaran dan rakan dialog ini tanpa mengecualikan mana-mana pihak.

Seterusnya, sasaran dan rakan dialog yang melibatkan Muslim dan non-Muslim pula terdiri daripada pelbagai bentuk program dialog dan program ini diadakan secara terbuka dan besar-besaran. Program-program dialog antara agama adalah berobjektifkan membina hubungan dan jambatan serta dalam masa yang sama menyampaikan risalah Islam. Antara program yang dimaksudkan ialah *International Islamic Fair* (2006, 2007 dan 2008) dan *Muhibah Gathering & Ramadan Break-of-Fast with Leaders of Various Faiths* (2012), *Opening Talk by Famous Muslim Da’ie Around the World: Dr. Zakir Naik* (2012) dan *Interfaith Dialogue Talk*. Berdasarkan program-program yang disebutkan di atas, sasaran dan rakan dialog kebanyakannya terdiri daripada Muslim dan non-Muslim yang sebahagian mereka masih cetek kefahaman tentang Islam dan ada juga sebahagiannya yang memahami Islam secara mendalam dan tidak memusuhi Islam. Kebanyakan mereka terdiri daripada kelompok intelektual, ahli akademik dan ahli perniagaan yang terkemuka di tempat masing-masing.

Interfaith Dialogue Talk antara program dialog yang melibatkan kelompok pemimpin agama dan ahli akademik dari agama yang berbeza sebagai sasaran dan rakan dialog. Contohnya, program dialog antara agama yang berlangsung di Universiti Malaya bertemakan Konsep Ketuhanan dalam Agama (Januari 2006) yang menampilkan panel-panel seperti N. Darmalingam (Hindu) yang merupakan seorang pendidik dan ahli Saiva Narpani Kalam, Tan Ho Soon (Buddha) dari Persatuan Nalanda Buddhist, Chew PhveKeat (Kristian) dari Petaling Jaya Gospel Hall dan wakil Islam daripada IIS, iaitu Shah Kirit Kakulal Govindji. Dalam masa yang sama juga, sasaran atau rakan dialog sampingan turut serta dalam berdialog dengan mengajukan persoalan kepada panel-panel tersebut dengan sasaran ini terdiri daripada Muslim dan non-Muslim.

Sedikit berbeza dengan *International Islamic Fair* (2006, 2007 dan 2008) yang sasaran atau rakan dialog kebanyakan terdiri daripada ahli perniagaan, ahli akademik, intelektual, Islam dan bukan Islam yang sebahagiannya ialah panel dalam persidangan dan sebahagiannya pula ialah peserta persidangan

tersebut. Ini jelas dilihat daripada *International Islamic Fair* (IIF) yang diadakan pada tahun 2006 bermula 9-11 Jun terdiri daripada tiga cabang, iaitu *business matching*, persidangan dan pameran (Emillia 2012). Melalui program besar ini, budaya dialog antara agama terbentuk secara tidak formal seperti dialog ketika hari pameran berlaku. Dialog antara agama juga terbentuk secara formal, khususnya dalam persidangan yang berlaku selama dua hari yang melibatkan sasaran atau rakan dialog dari antarabangsa yang bukan sahaja Islam, tetapi juga bukan Islam memberikan penyampaian mereka dalam persidangan tersebut. Contohnya, persidangan sesi pertama; *World Affairs & Global Issues* menampilkan panel dari luar negara Islam dan bukan Islam seperti Michael Collins Piper (*author-American Free Press*), Mathhias Chang (*Barrister of law, author & PA to Tun Mahathir*), Jimmy Walter (*Producer of DVD 'Confronting evidence - a call to reopen investigation in Sept.11'*), William Rodriguez (*Last survivor of 9/11*) dan Fadel Soliman (*Director, bridges foundation Egypt*). Para panel tersebut tidak mewakili anutan agama masing-masing tetapi mewakili skop kerjaya yang kerjaya masing dalam menyampaikan kertas kerja mereka. Dalam hal ini juga, sasaran atau rakan dialog sampingan terlibat, iaitu peserta juga terdiri daripada Islam dan bukan Islam. Ini bererti bagi rakan atau sasaran dialog Islam dan bukan Islam ini tahap kefahamannya terhadap Islam di pertengahan, sama ada mungkin tahu mendalam atau sebaliknya mengenai Islam. Ini kerana dalam konteks *International Islamic Fair* yang melibatkan IIS dan *Saba Islamic Media* ini, program ini lebih kepada membina hubungan dan jambatan dengan negara luar, khususnya negara majoritinya bukan Islam. Justeru, penekanan mengenai Islam ialah sekitar isu-isu kemanusiaan dan nilai-nilai sejagat.

KESIMPULAN

Berdasarkan perbincangan di atas, jelas sekali pendekatan melalui tahap kefahaman dan pemikiran sasaran atau rakan dialog ditekankan oleh IIS dalam setiap program dialog antara agama. Tahap sasaran atau rakan dialog adalah berbeza-beza dan pendekatannya dalam berdialog juga berbeza. Kepentingan dalam memahami tahap kefahaman dan pemikiran sasaran atau rakan dialog ini begitu jelas sehinggakan al-Qur'an menekankan kesesuaian kefahaman sasaran dakwah dengan mesej yang hendak disampaikan itu perlu seimbang. Oleh yang demikian, kepelbagaian bentuk dan program dialog antara agama yang

dilakukan oleh IIS mampu memberikan implikasi yang positif kepada sasaran dan rakan dialog ini serta dalam masa yang sama pendekatan ini adalah relevan dan sesuai untuk dipraktikkan di Malaysia.

RUJUKAN

- Ahmad Sunawari Long. 2003. Dialog antara agama-agama pra syarat persefahaman antara agama-agama. Dlm. *Agama dan Perpaduan Kaum di Malaysia*, disunting oleh Jaffary Awang, Mohd Nasir Omar & Muda @ Ismail Ab.Rahman, 62-75. Bangi: Jabatan Usuluddin dan Falsafah, Fakulti Pengajian Islam, Universiti Kebangsaan Malaysia.
- Creswell, J. W. 1998. *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing among Five Traditions*. California: SAGE Publication.
- Emillia Ramdzan. 2012. Pendekatan Islamic Information & Services Foundation (IIS) dalam Membudayakan Dialog Antara Agama di Malaysia. Temu Bual. 17 November.
- Encik Engku Ahmad Fauzi Engku Muhsein. 2012. Pendekatan Islamic Information & Services Foundation (IIS) dalam Membudayakan Dialog Antara Agama di Malaysia. Temu Bual. 10 November.
- Ghazali Basri. 1992. *Christian Mission and Islamic Da'wah in Malaysia*. Kuala Lumpur: Nurin Enterprise.
- Govindji, Shah Kirit Kakulal. 2012. Pendekatan Islamic Information & Services Foundation (IIS) dalam Membudayakan Dialog Antara Agama di Malaysia. Temu Bual. 17 November.
- al-Jazar, Kamal Muhammad Salim. 2006. *al-Mu'jam al-Farid li Ma'ani Kalimat al-Qur'an al-Majid*. al-Qahirah: Dar al-Tawzi' wa al-Nashr.
- Kamus Dewan*. 2005. Edisi Keempat. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Khadijah Mohd Hambali & Khairul Nizam Mat Karim. 2004. Interaksi dan Dialog Agama (Dialog Peradaban): Suatu Paparan. Kertas kerja Meja Bulat 'Dialog Peradaban: Perspektif Islam. No. 2, hlm.1-40.
- Khadijah Mohd Hambali dan Khairul Nizam Mat Karim. 2006. Dialog Antara Agama (Dialog Peradaban) : Realiti, Aplikasi dan Cabaran. Kertas Kerja Seminar Islam dan Hubungan Antara Agama di Malaysia Peringkat Kebangsaan. 18-19 Januari. Bil. 2, No. 20, hlm.1-28.
- al-Mawsu'at al-'Arabiyyah al-Muyassarrah*. 1987. al-Qahirah: Dar al-Tawzi' wa al-Nashr.
- Mu'jam al-Arab al-Asasi*. 1999. Bayrut: Jama'ah min Kibar al-Lughawiyin al-Arab.
- Mu'jam al-Wasit*. 2004. al-Qahirah: Maktabat al-Shuruq al-Dawliyyah.
- Najwa Hanim Md. Rosli. 2012. Pendekatan Islamic Information & Services Foundation (IIS) dalam Membudayakan Dialog Antara Agama di Malaysia. Temu-Bual. 17 November.

- Rahimin Affandi Abd Rahim, Mohd Anuar Ramli, Paizah Ismail & Nor Hayati Mohd Dahlal. 2011. Dialog antara agama: Realiti dan prospek di Malaysia. *Kajian Malaysia* 29(2): 91-110.
- Siddiqui, Ataullah. 1997. *Christian-Muslim Dialogue in the Twentieth Century*. London: Macmillan Press.
- al-Zubayr, Muhammad. 1991. *Mu'jam Asma' al-Arab*. Bayrut: Jami'at al-Sultan Qabus.

Aemy Elyani Mat Zain
Jabatan Usuluddin dan Falsafah
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM Bangi
Selangor Darul Ehsan
MALAYSIA
elyanifpi@gmail.com

Idris Zakaria
Jabatan Usuluddin dan Falsafah
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM Bangi
Selangor Darul Ehsan
MALAYSIA
aris@ukm.edu.my

Jaffary Awang
Jabatan Usuluddin dan Falsafah
Fakulti Pengajian Islam
Universiti Kebangsaan Malaysia
43600 UKM Bangi
Selangor Darul Ehsan
MALAYSIA
jaffary@ukm.edu.my